

Dopady pandemie na sólo rodiče a jejich potřebu neformální pomoci¹

The Impact of the Pandemic on Single Parents and their Need for Informal Support

Sylva Höhne, Lucie Žáčková

ABSTRACT The Covid-19 pandemic has affected the work, personal, and family lives of all Czechs. In this regard, single parents are one of the most vulnerable groups. They are very frequent recipients of external support, provided by the state or by grandparents. Government restrictions, accompanied by, among other things, reduced availability of institutional childcare services, have significantly increased parents' demand for informal childcare. However, grandparents have not been able to fully satisfy this demand. Within the proposed typology, the so-called risk group of single parents who did not receive the required childcare support concerning school preparation or free time, as well financial or material help, was identified. The size of this group grew during the pandemic. According to regression analysis, parents of preschool and younger school children, working in precarious forms of work, in a low-income situation, and/or in rental housing, were at higher risk of falling into the group of single parents who need informal support.

KEYWORDS single parent, Covid-19 pandemic, informal support, childcare, financial support

Úvod

Sólo rodičovství se v České republice i ve většině evropských zemí stává stále častějším sociálním jevem (Nieuwenhuis 2020; Paloncyová et al. 2019). Odráží se zde společenské, ekonomické a demografické změny, které se projevují rostoucí diverzitou forem rodinného soužití, destandardizací životních drah a nestabilitou rodiny (Kuchařová et al. 2020). Podle výsledků sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) se v České republice mezi lety 1970 a 2011 počet neúplných rodin více než zdvojnásobil ze zhruba 260 tisíc na 570 tisíc. Zaměřme-li se pouze na rodiny se závislými, resp. nezaopatřenými dětmi do 26 let věku, žilo u nás podle SLDB 2011 na 300 tisíc rodičů samoživitelů.² Neúplnou rodinou tak byla každá čtvrtá rodina se závislými dětmi. Sólo rodiče vychovávají nejčastěji jedno dítě, dvě nebo více dětí má zhruba každý třetí z nich (Paloncyová et al. 2019: 16–20).

Genderová nevyváženost vyznačující se převažujícím zastoupením žen stojících v čele neúplných rodin přetrvává, i když se v čase zvyšuje jak četnost domácností žen-samoživitelek, tak mužů-samoživitelů (Nieuwenhuis 2020). Neúplná rodina vzniká nejčastěji rozvodem

Sociální studia / Social Studies 2/2022. S. 55–74. ISSN 1214-813X. <https://doi.org/10.5817/SOC2022-32989>

¹ Tento text vznikl v rámci projektu Dopady pandemie COVID-19 na sólo rodiče (reg. č. TL04000152), který je spolufinancován se státní podporou Technologické agentury ČR v rámci Programu ÉTA.

² Výsledky z posledního SLDB, které proběhlo v roce 2021, ještě nejsou známy.

či rozchodem rodičovského páru, přičemž v českých podmínkách je stále běžné, že opatrovnické soudy svěřují děti převážně do péče matek (Paloncyová et al. 2019: 59; Höhn a Paloncyová 2019, 2021).

Finanční a materiální situace sólo rodičů je v komparaci s úplnými rodinami obecně horší. To lze vysvětlit jednak vyšší příjmovou úrovní úplných rodin danou častější existencí dvou pracovních příjmů a dále faktem, že v čele neúplné rodiny stojí převážně žena, jejíž příjem z výdělečné činnosti bývá oproti mužům nižší (viz např. ČSÚ 2020). Matky samoživitelky sice dlouhodobě vykazují vyšší míru zaměstnanosti než ženy žijící v partnerství, ve vyšší míře jsou zaměstnané formou tzv. překérních smluv, na druhou stranu však bývají častěji nezaměstnané (OECD Family Database 2020; Paloncyová et al. 2019; Dudová 2020a).

Sólo rodiče čelí také větším obtížím při sladování svých pracovních a rodinných povinností. Pro rodiče samoživitele se tedy více potřebnou a využívanou stává externí pomoc a podpora. Důležitou roli hraje jak neformální pomoc od blízkého okolí (širší rodiny, zejména prarodičů, přátel apod.), tak pomoc spíše formálního charakteru poskytovaná státními nebo jinými subjekty, např. neziskovými organizacemi.

Česká republika se od března 2020 potýká s pandemií koronaviru covid-19 (dále také jen „pandemií“), která je specifická v míře, jakou ona a s ní související vládní opatření zasáhly do pracovního, osobního a rodinného života všech obyvatel ČR, v porovnání například s velkou ekonomickou recesí z roku 2008. Mezi zásadní opatření, která dolehla zejména na rodiče nezaopatřených dětí, patří omezení volného pohybu osob, omezení provozu obchodů a služeb a především uzavření škol a středisek poskytujících volnočasové aktivity pro děti. Jelikož pomoc s péčí o děti a finanční či materiální pomoc od blízkého okolí „běžně“ využívá zhruba každý druhý sólo rodič (Paloncyová et al. 2019), lze v krizovém období očekávat nárůst jejího významu.

Článek se tak zabývá otázkou, nakolik pandemie zvýšila potřebu této pomoci a do jaké míry byla tato potřeba naplněna. Po úvodním popisu vybraných vládních opatření a dopadů pandemie na (neúplné) rodiny s dětmi a dále významu neformální pomoci rodinám v širším kontextu je pozornost soustředěna na různé skupiny samoživitelů z hlediska potřebnosti této pomoci. V závěru jsou pak představeny okolnosti a podmínky, které mohou zvyšovat riziko propadu mezi rodiny ohrožené nedostupností neformální pomoci, a možný budoucí vývoj.

Pandemie koronaviru a její dopady v letech 2020–2021

První potvrzený případ nákazy koronavirem byl v ČR evidován k 1. březnu 2020. Od 12. března 2020 vláda vyhlásila nouzový stav, jehož platnost byla ukončena po zhruba dvou měsících. Po dobu jeho trvání byla vydávána opatření požadující uzavření škol, omezení provozu obchodů a služeb, omezení volného pohybu osob či povinnost nosit roušky.³ Jarní

³ Kompletní přehled jednotlivých usnesení Vlády ČR v souvislosti s bojem proti koronaviru za rok 2020 a 2021 je dostupný na: <https://www.vlada.cz/cz/epidemie-koronaviru/dulezite-informace/vladni-usneseni-s-bojem-proti-epidemii-koronaviru---rok-2020-186999/> a <https://www.vlada.cz/cz/epidemie-koronaviru/dulezite-informace/prehled-vladnich-usneseni-od-vyhlaseni-nouzoveho-stavu-180608/>.

vlna epidemie kulminovala na přelomu března a dubna. Po ústupu pandemie a rozvolnění protiepidemických opatření v letních měsících přišla další vlna pandemie se třemi vrcholy denního počtu případů nákazy přesahujícími 14 tisíc osob: na přelomu října a listopadu 2020, na konci roku 2020 a na počátku března 2021 (MZ ČR 2021). Délka trvání nouzového stavu tentokrát přesáhla šest měsíců (od 5. října 2020 do 11. dubna 2021), zaváděná restriktivní opatření byla umocněna v březnu 2021, a to výrazným omezením pohybu osob mezi jednotlivými okresy. V březnu byly navíc plošně uzavřeny i mateřské školy a první a druhé ročníky základních škol, do nichž děti mohly do té doby (až na určité výjimky) docházet. Na podzim 2021 se ČR podle rostoucích počtů nakažených ocitla na začátku další vlny pandemie.

Případné snížení či ztrátu pracovního příjmu se stát snažil občanům kompenzovat různými opatřeními. Hlavním nástrojem sociální podpory rodin s dětmi se v době pandemie stalo ošetrovné. Dávka nemocenského pojištění, běžně využívaná při dočasném ošetřování člena domácnosti (nejčastěji dítěte do 10 let věku), doznala v zájmu širšího zacílení podstatných změn (například rozšíření okruhu žadatelů, prodloužení délky čerpání, navýšení vyplácené částky). Lidé, kteří se v důsledku mimořádných opatření kvůli pandemii ocitli bez prostředků a nemohli uspokojovat své základní životní potřeby či zaplatit náklady spojené s bydlením, se mohli obrátit na úřad práce s žádostí o jednorázovou dávku tzv. mimořádné okamžité pomoci. Spuštěn byl také program Antivirus, spočívající v kompenzaci nákladů zaměstnavatelům, jehož cílem bylo zabránit propouštění. Osobám samostatně výdělečně činným (OSVČ), jejichž činnost byla kvůli pandemii zcela či částečně utlumená, byl určen kompenzační bonus.⁴

Bezprecedentní situace a nutnost rychlé vládní reakce s sebou v prvních měsících pandemie přinášely časté změny a nižší přehlednost zaváděných opatření i určité zdržení ve výplatě podpůrných dávek. Upravená dávka ošetrovného se stala velmi žádanou – v dubnu 2020 bylo evidováno téměř 160 tisíc žádostí, v květnu přes 80 tisíc (MPSV 2020). Se slábnoucí vlnou pandemie a s postupným znovuootevíráním škol počet žádostí výrazně klesal, zvýšený zájem (74 tisíc žádostí) se projevil opět v listopadu 2020 (tamtéž). OSVČ podaly od března do července 2020 přes 210 tisíc žádostí o ošetrovné (MPO 2020). Dávka mimořádné okamžité pomoci (MOP) byla v roce 2020 vyplácena jen mírně častěji než před pandemií, i když v průměrně vyšších částkách, řada žádostí však byla zamítnuta.⁵

V oblasti práce se řada pracujících potýkala s různými omezeními, která vyústila v částečné nebo úplné utlumení jejich výdělečné činnosti. Zatímco na jaře 2020 vzrostl podle výzkumu PAQ Research (2021a) podíl lidí s omezením v práci z 8 % na 27 %, v další vlně pandemie osciloval maximálně na úrovni 15 %. Mírně se zvýšila nezaměstnanost, přičemž od 1. čtvrtletí 2021, kdy dosáhla v pandemii nejvyšších hodnot, je patrné postupné snižování.⁶ Rizikovou se z hlediska omezené možnosti pracovat bez nároku na určité finanční kompenzace stala práce v odvětví obchodu a služeb, ale také ve školství a kultuře, práce na dohody a jako OSVČ, přičemž takto pracující lidé současně vyjadřovali větší obavy

⁴ Podrobněji k uvedeným a dalším opatřením viz www.mpsv.cz, <https://mpo.cz/cz/rozcestnik/koronavirus/>.

⁵ Viz https://www.mpsv.cz/documents/20142/1604478/MOP+29_6_2020.pdf.

⁶ Viz <https://data.mpsv.cz/web/data/mesicni-nezamestnanost-vyvoj-na-trhu-prace-ve-vybranem-roce>.

ze ztráty práce než např. lidé v zaměstnaneckém poměru, ve státní správě či oblasti IT (PAQ Research 2021a, 2021c). Pandemie však současně přispěla k častějšímu využívání práce z domova (PAQ Research 2021b).

Ženy byly oproti mužům omezeními v práci zasaženy v mnohem větší míře, což je dáno především jejich vyšším zastoupením v oborech více postižených restriktivními opatřeními a zároveň jejich převažujícím podílem na péči o děti různého věku (Menzel a Miotto 2020). Uzavřením školských zařízení pro prezenční výuku dětí a také organizací poskytujících dětem volnočasové vyžití byly totiž zvláště na ženy-matky kladeny zvýšené nároky ohledně nutnosti zajištění péče o děti v této době (Eurofound 2020). Dostávaly se tak do většího tlaku v otázce sladění pracovních a rodinných závazků. Německá data např. ukazují, že s prací z domova sice byly v době pandemie spojeny spíše benefity, ty se však s přítomností dětí doma vytrácely (Rieth a Hagemann 2021). Samotné zajištění distančního vzdělávání přitom bylo vedle časových nároků kladených na rodiče i děti doprovázeno nesnáze z hlediska technického vybavení nebo adaptace dětí na zcela nový styl výuky a jejich motivace (CVVM 2021; Prokop a Marková 2021).

Možnosti skloubení pracovních a rodinných rolí nekomplikovalo rodičům v průběhu pandemie pouze uzavření či omezení provozu institucionálních služeb péče o děti, ale i nižší dostupnost neformální péče o děti (ze strany prarodičů a dalších blízkých osob). To pramenilo z nutnosti požadované sociální izolace a z restrikcí ohledně volného pohybu osob. Svoji váhu však měly také obavy z nákazy, ve vyšší míře deklarované lidmi staršími 55 let (PAQ Research 2021d). V zájmu ochrany zdraví pak rodiče často eliminovali kontakt s prarodiči dětí, i když jim to jejich situaci v oblasti sladování spíše ztěžovalo, především pokud měli děti předškolního nebo školního věku (Eurofound 2020; Bergmann a Wagner 2021).

V neposlední řadě je třeba zmínit dopad pandemie na finanční situaci domácností.⁷ Nástup první vlny pandemie uvrhl do příjmové chudoby dvojnásobný podíl domácností, než tomu bylo před pandemií, což se projevilo výrazným omezením jejich spotřeby (PAQ Research 2021e). V horší příjmové situaci se nacházely hlavně rodiny s dětmi, z hlediska ekonomického postavení častěji OSVČ a lidé pracující na dohody. Nižší příjmy vedly domácnosti k úsporám na straně výdajů, ale i k uvažování o nových půjčkách, což by však některé z nich mohlo uvrhnout do ještě větších problémů, neboť potíže dostat svým finančním závazkům měly již za stávající situace (Prokop et al. 2020). Určitým podpůrným opatřením byla zákonem schválená možnost odkladu splátek, kterou na jaře 2020 využilo přibližně 12 % dotčených osob (ČBA 2020).

Mezi negativní dopady pandemie patří tedy především horší situace na trhu práce (z hlediska flexibility a jistoty práce, a dále oborů nejvíce zasažených vládními opatřeními), nižší příjmová úroveň (jeden či žádný vydělávající člen rodiny, malé nebo žádné úspory), napjatost rodinného rozpočtu (obtíže s úhradou výdajů, zatížení půjčkami a jejich splátkami), přítomnost předškolních dětí v rodině (zajištění jejich péče, pokrytí nákladů na vzdělávání

⁷ Nezanedbatelně se však pandemie podepsala také na partnerských a rodinných vztazích, osobní pohodě, míře úzkosti či deprese a na celkové životní spokojenosti jedinců. Blíže viz např. Eurofound 2020, projekt Současná česká rodina (<https://ggp-cz.fss.muni.cz/zajimave-vysledky>), výzkumy Národního ústavu duševního zdraví (<https://www.nudz.cz/media/tiskove-zpravy/>).

a volnočasové aktivity) a/nebo vyšší závislost na vnější pomoci. Sólo rodičů, kteří ve vyšší míře naplňují právě tyto atributy, se tak pandemie dotkla s ještě větší intenzitou. Častěji než rodiče z úplných rodin se v důsledku pandemie potýkali například se ztíženou pracovní situací, vyšším propadem příjmů, nižšími peněžními rezervami či většími problémy s placením svých finančních závazků (Prokop et al. 2020). Lze tedy očekávat, že se v pandemii zvedla poptávka sólo rodičů po pomoci od blízkých, a to i přes narůstající obavy o zdraví a vládní požadavky na sociální izolaci, jež možnosti využívání neformální podpory znesnadňovala.

Neformální pomoc poskytovaná sólo rodičům

Zranitelnost neúplných rodin je v literatuře široce dokumentována (např. Kuchařová et al. 2020; Dudová 2020b; Bernardi et al. 2018; Nieuwenhuis a Maldonado 2018; Hilton a Kopera-Frye 2007). Zejména nedostatek a/nebo pokles příjmů přispívá k celkové tísní sólo rodičů a zvyšuje jejich potřebu formální i neformální podpory oproti rodičům žijícím v partnerském svazku. Zaměstnanost rodičů, a převážně matek, je obecně podporována poskytováním dostupné formální (institucionální) péče o děti, která jim má pomoci sladit placenou práci s péčí o dítě a domácnost (např. Moilanen et al. 2016; Hübgen 2018). Proto, aby (sólo) rodiče mohli vykonávat ekonomickou aktivitu, je vedle institucionální podpory nezanedbatelná i pomoc neformální (ze strany blízké rodiny a přátel), a to zvláště v oblasti péče o malé děti, s přípravou dětí do školy a rovněž při péči o děti v jejich volném čase (Paloncyová et al. 2019; Cook 2012). Neformální péče není zpravidla vnímána jako alternativa k péči formální, ale jako její doplněk. Umožňuje vyplnit výpadky formální péče nebo zmírnit její malou pružnost (školký, školní družiny), ale nemůže formální péči o děti zcela nahradit (Kröger a Zechner 2001). Nicméně právě kombinace trvale dostupné a jasně časově ohraničené formální péče a přístup k flexibilní neformální péči umožňuje sólo rodičům lépe se přizpůsobovat změnám v průběhu životního běhu, a udržet si tak placenou práci (Brady 2018).

Prarodičovská péče je běžnou součástí reality mnoha rodin v celé Evropě a prarodiče jsou nejčastějšími poskytovateli neformální péče o děti (Glaser et al. 2013; Jappens a Van Bavel 2012). Velmi často se vyskytuje právě ve východní Evropě, včetně České republiky, kde je péče o vnoučata chápána jako součást mezigenerační solidarity, na jejíž vysokou úroveň poukazují také čeští sociologové (Možný et al. 2004 in Souralová 2019).

Vedle podpory péče o děti je mezi sólo rodiči vyšší i potřeba neformální ekonomické či materiální pomoci, neboť dostatečné finanční zajištění je pro ně hůře dosažitelné než pro rodiče žijící v partnerství. Například podle analýzy Dudové (2020a: 9) téměř 13 % sólo matek (oproti necelým 6 % matek v partnerství) uvedlo, že nemá nikoho, na koho by se mohly obrátit s žádostí o materiální pomoc. Až dvě pětiny samoživitelů přitom podle výzkumu někdy čelily materiálním problémům (Paloncyová et al. 2019). STEM (2021) ve své typologii sólo rodičů z hlediska „širší záchranné sítě“, tj. existence pomoci s péčí o děti, s domácností a finanční pomoci, dokonce uvádí, že více než čtvrtina dotázaných sólo rodičů (29 %) nemůže počítat s pomocí rodičů ani širšího okruhu příbuzných či přátel. Analýza dále dochází k závěru, že dopady pandemie více zažívají právě sólo rodiče, kteří se na takovou záchrannou síť nemohou spolehnout a kteří již před krizí měli nižší příjmy či problémy se splácením půjček.

Na důležitost mezigenerační pomoci poukázal už zmiňovaný výzkum Palonciové et al. (2019), jehož výsledky ukazují, že podstatná část sólo rodičů (zhruba třetina) je dle svých deklamací na zabezpečení základních funkcí rodiny skutečně sama. Pokud se jim nějaké pomoci od blízkých dostává, jsou jejími nositeli nejčastěji jejich rodiče (matka, příp. otec). Rodičovská pomoc je samoživitelům poskytována zejména v podobě finanční (36 %), nejméně častá je u rutinní péče o domácnost. Nejvyšší rozsah pomoci od rodiny dostávají mladé, svobodné samoživitelky, s nejmladšími dětmi a žijící ve smíšené rodině, tj. s dalšími osobami (nejčastěji právě prarodiči dětí). Ve vyšší míře je pomoc poskytována také rodičům zaměstnaným v manuálních profesích, tedy zřejmě mj. s méně flexibilní pracovní dobou. Neformální pomoc s péčí o děti je sólo rodiči vnímána jako velmi důležitá: téměř třetina rodičů by se bez ní podle vlastních deklamací těžko obešla a další necelé třetina velmi pomáhá péči zvládnout. Za zbytnou, i když vítanou, považuje přijímanou podporu šestina rodičů (Palonciová et al. 2019).

Mezigenerační pomoc je tedy nedílnou součástí podpory sólo rodičů a část z nich je na ní do jisté míry existenčně závislá. Naše analýza se proto zaměřila na to, jaký podíl sólo rodičů v době pandemie neformální pomoc s péčí o děti a finanční/materiální pomoc ze strany rodičů a blízkých přátel nedostával nebo o ni přišel, zda jim taková výpomoc chyběla a čím se tato skupina nesaturovaných sólo rodičů od těch, kteří pomoc potřebovali a dostávali, jakož i od těch, kteří ji nepotřebovali.

Typologie sólo rodičů v době pandemie

Příspěvek je založen na datech výběrového dotazníkového šetření „Sólo rodiče v době pandemie covid-19“, které probíhalo v období květen–červenec 2021.⁸ Celkem bylo dotázáno 1 135 sólo rodičů s nezaopatřenými dětmi. Cílem šetření bylo zmapovat situaci sólo rodičů před pandemií (období definováno od října 2019 do února 2020), v době pandemie (od března 2020 do března 2021) a v době výzkumu, kdy se již postupně rozvolňovala protiepidemická opatření (květen–červenec 2021). Proto, aby bylo možné zachytit potenciální změny na cílové skupině sólo rodičů, byli dotazováni pouze ti rodiče, kteří žili bez partnera/partnerky minimálně dva roky.

Analýza dat probíhala na podsouboru sólo rodičů s nejmladším dítětem do 15 let včetně (celkem 855 respondentů). Jeho základní charakteristiky ukazuje Tabulka 1. Jedná se o skupinu sólo rodičů, u kterých lze předpokládat zvýšenou potřebu neformální pomoci s péčí o děti i finanční výpomoci od blízkých. Jelikož je neformální pomoc v těchto oblastech jednoznačně doménou prarodičů (téměř ze 70 % ji sólo rodičům zajišťují právě oni, tj. matka nebo otec sólo rodiče), lze hovořit o „mezigenerační“ pomoci nebo výpomoci.

⁸ Sběr dat provedla společnost STEM/MARK, a. s. Jednalo se o kvótní výběr podle pohlaví, počtu dětí, vzdělání, velikosti obce a kraje. Dotazovalo se jak metodou F2F (39 %), tak metodou CAWI (Computer Assisted Web Interviewing) (61 %).

Tabulka 1: Základní sociodemografické charakteristiky analyzovaného souboru sólo rodičů

	Počet (N)	Procenta (sloupcová)
Pohlaví		
Muž	128	15,0
Žena	727	85,0
Vzdělání		
Základní	271	31,7
S maturitou	387	45,3
Vysokoškolské	197	23,0
Počet dětí		
Jedno	521	60,9
Dvě a více	334	39,1
Typ domácnosti		
Samostatná domácnost (sám/a s 1 dítětem)	346	40,6
Samostatná domácnost (sám/a s 2 a více dětmi)	238	27,9
Smišená domácnost	268	31,5
Ukončení soužití/partnerství s otcem/matkou nejmladšího dítěte		
Rozchodem	398	46,5
Rozvodem manželství	325	38,0
Úmrtím partnera/partnerky	31	3,6
Nikdy spolu nežili	101	11,8
Délka samoživitelství vzhledem k nejmladšímu dítěti		
2 až 3 roky	359	42,0
4 až 6 let	257	30,1
7 a více let	238	27,9
Věk nejmladšího dítěte		
do 6 let	312	36,5
7 až 11 let	292	34,2
12 až 15 let	251	29,4
Rozdělení péče v posledních 2 měsících – nejmladší dítě		
Bydlelo s respondentem po většinu dnů v měsíci	752	88,6
Bydlelo přibližně napůl u respondenta a napůl u druhého rodiče	97	11,4
Vycházení s příjmy současnost		
S obtížemi	544	63,7
Snadno	310	36,3

Zdroj: šetření Sólo rodiče v době pandemie covid-19

Pro konstrukci **typologie sólo rodičů** z hlediska potřeby, zajištění a důležitosti neformální mezigenerační pomoci před pandemií (říjen 2019 až únor 2020) a v době pandemie (březen 2020 až březen 2021) jsme využili sadu otázek zaměřených na bezplatnou pomoc poskytovanou širší rodinou a blízkými osobami ve třech oblastech: i) pomoc s péčí o malé děti nebo s přípravou dětí do školy, ii) pomoc s péčí o děti v jejich volném čase a iii) finanční či materiální pomoc. Pokud respondenti uvedli, že jim někdo z jejich blízkého okolí pomáhal s péčí o děti, zeptali jsme se, do jaké míry byla tato pomoc důležitá proto, aby se mohli více věnovat 1) výdělečné činnosti, 2) obstarávání osobních či jiných záležitostí (lékař, úřad, nákupy apod.) nebo 3) svým zájmům/koníčkům/odpočinku.⁹ Podobně pokud uvedli, že dostávali finanční nebo materiální pomoc, zeptali jsme se, jak tuto pomoc celkově hodnotili vzhledem k její nezbytnosti pro jejich každodenní život.¹⁰ V případě, že respondentům nikdo z jejich blízkého okolí nepomáhal s péčí o děti a/nebo finančně, bylo možné rozlišit, zda byla hlavním důvodem nedostupnost této pomoci nebo její nepotřebnost (viz Obrázek 1).

Na základě kombinace odpovědí jsme pro každou oblast bezplatné pomoci v období před pandemií a v období pandemie nejprve zkonstruovali tři skupiny sólo rodičů:

- a) ti, kteří pomoc potřebovali a dostávali ji;
- b) ti, kteří pomoc potřebovali, ale nedostávali ji;
- c) ti, kteří pomoc nepotřebovali.

Před pandemií bylo zastoupení tří výše zmíněných skupin sólo rodičů v oblasti výpomoci s péčí o malé děti/se školní přípravou a v oblasti materiální výpomoci následující: přibližně polovinu samozhivitelů představovali ti, kteří výpomoc nepotřebovali, zhruba třetinu tvořili sólo rodiče, kteří pomoc potřebovali a dostávali, a z 13 až 17 % pak byli zastoupeni sólo rodiče, kteří neformální pomoc potřebovali, ale nedostávali. Neformální pomoc se zajištěním péče o děti v jejich volném čase se zdá být celkově využívanější: tuto výpomoc v době před pandemií přijímaly dvě pětiny sólo rodičů, nepotřebovaly ji rovněž asi dvě pětiny sólo rodičů, přitom sólo rodiče, kteří tuto pomoc potřebovali, ale nedostávali ji, byli zastoupeni více než desetinou. Podíly jednotlivých skupin sólo rodičů v daných oblastech pomoci před pandemií ukazuje Obrázek 1.

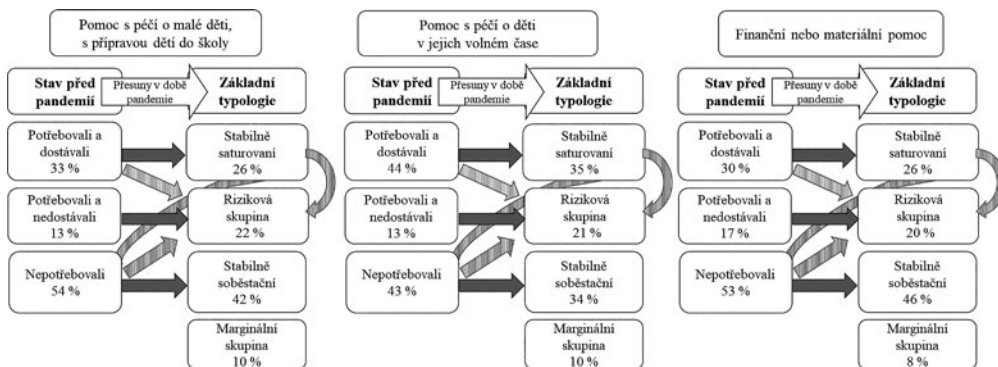
Následně podle toho, zda a jak se poskytování neformální pomoci v době pandemie změnilo, byly pro každou oblast výpomoci vytvořeny **tři, resp. čtyři typy sólo rodičů**. První typ je tvořen rodiči, kteří ani před pandemií, ani během ní bezplatnou pomoc od blízkých nepotřebovali (tzv. **stabilně soběstační**). Druhý typ se skládá ze sólo rodičů, kteří naopak pomoc v obou obdobích převážně potřebovali a dostávali ji (tzv. **stabilně saturovaní**). Třetí typ zachycuje sólo rodiče, kteří před pandemií i v době pandemie danou bezplatnou pomoc

⁹ Důležitost vnější pomoci s péčí o děti umožňující mj. realizaci vlastních zájmů či odpočinek byla sólo rodiči velmi často zmiňována spolu s potřebou věnovat se výdělečné činnosti, příp. zajištění jiných záležitostí. Mít nějaký volný čas jen pro sebe je pro sólo rodiče mnohdy obtížné, uspokojování i těchto potřeb je však podstatné pro plnohodnotné fungování rodiny a plnění rodičovských rolí, ale slouží i jako prevence rodičovského vyhoření (Palonciová et al. 2019; Labusová 2022).

¹⁰ Respondenti měli na výběr z těchto možností: „Bez ní bych se těžko obešel/obešla“, „Velmi mi pomáhal/a situaci zvládnout“, „Byla důležitá, ale zvládl/zvládla bych to i bez ní“ a „Byla vítaná, ale ne nezbytná“.

blízkých stále potřebovali, ale nikdy ji nedostávali. Sólo rodiče bez této stabilní výpomoci čili bez záchytného okruhu blízkých osob lze pokládat za více ohrožené například finančními problémy (STEM 2021), než jsou ostatní skupiny naší typologie, proto tuto skupinu označujeme jako **skupinu rizikovou**. Domníváme se, že do této rizikové skupiny lze zařadit i ty rodiče, u kterých během pandemie přestala mezigenerační výpomoc fungovat, jakož i ty, kteří ji začali potřebovat. Nová potřeba této pomoci z našeho pohledu vedla k tomu, že se tito samoživitelé dostali do situace, kdy vyhledávali pomoc záchytného okruhu blízkých, což mohlo zvyšovat riziko jejich nesoběstačnosti. Jelikož tito „nově potřební“ vykazovali společné znaky s rizikovou skupinou, bylo možné je do této skupiny přiřadit. Čtvrtou, **marginální**, skupinu představují sólo rodiče, u kterých došlo během pandemie ke změně, která naším prizmatem spíše nevedla k většímu riziku, ale ani se nejednalo o stabilní situaci, tj. buď pomoc rodinných příslušníků přestali potřebovat nebo ji v případě, že ji potřebovali, začali dostávat. Proto tvoří zvláštní skupinu. Změny v míře podpory směřující od blízkých osob k sólo rodičům v jednotlivých oblastech pomoci a konstrukci tří hlavních kategorií přibližuje Obrázek 1.

Obrázek 1: Změny v míře potřebnosti pomoci s péčí o děti a finanční či materiální pomoci v důsledku pandemie

Pozn.: Postranní šipka znázorňuje podíl rodičů, kteří se přesunuli ze skupiny těch, kteří pomoc nepotřebovali, do skupiny těch, kteří pomoc potřebovali a dostávali; tuto kategorii jsme přidali do rizikové skupiny, protože se u nich v důsledku pandemie vyskytla zvýšená potřeba neformální pomoci.

Zdroj: šetření Sólo rodiče v době pandemie covid-19

Vliv pandemie na míru mezigenerační pomoci dokládají „přesuny“ mezi jednotlivými typy (Obrázek 1). Detailnější pohled ukazuje, že riziková skupina sólo rodičů se během pandemie téměř zdvojnásobila. Sólo rodiče z této skupiny, jimž se nedostávalo pomoci od blízkých příbuzných s péčí o děti ani před pandemií, ani v pandemii, přestože ji potřebovali, tvořili 9%. V průběhu pandemie však tuto pomoc začalo potřebovat dalších 12 až 13% sólo rodičů, přitom jen 4% ji přestala potřebovat nebo ji začala dostávat. Podíl sólo rodičů, jimž se nedostávalo mezigenerační finanční/materiální výpomoci ani před pandemií, ani v době pandemie činil 12%, během pandemie se přidalo dalších 8% sólo rodičů potřebujících tuto výpomoc,

zatímco 5 % materiální podporu začalo dostávat nebo ji již nepotřebovalo. Vyšší nárůst potřeby u pomoci s péčí o děti ve srovnání s finanční podporou zřejmě souvisí jak s omezením vycházení a volného pohybu, tak s ochranou zdraví a s obavami z nákazy. Z těchto důvodů pravděpodobně došlo ke snížení frekvence kontaktu s prarodiči, který je nezbytný při pomoci s hlídáním dětí apod. U finanční nebo materiální pomoci není osobní kontakt podmínkou jejího poskytování, což je jedno z vysvětlení nižšího přesunu ostatních typů sólo rodičů do této skupiny.¹¹ Předcházející zjištění podporují naši hypotézu o rozšíření rizikové skupiny sólo rodičů i o rodiče „nově potřebné“ zejména v obou oblastech péče o děti, a to v důsledku změny vnějších podmínek (v našem případě se jedná o restriktce v důsledku epidemie), což potvrzuje jak křehkost této skupiny, tak křehkost samotné mezigenerační výpomoci.

Všechny tři oblasti mezigenerační výpomoci jsou z hlediska potřeby i z hlediska fungování domácnosti samoživitelů stejně významné, nelze tedy upřednostnit jeden typ výpomoci. Pro další analýzu, která umožňuje komplexní pohled na jednotlivé typy sólo rodičů, jsme proto přistoupili k vytvoření souhrnné typologie za všechny tři oblasti výpomoci. Původní označení jednotlivých typů sólo rodičů přitom zůstalo zachováno. Novou souhrnnou typologii sólo rodičů jsme vytvořili tak, že do daného typu jsme zařadili vždy toho rodiče, který se k němu nejvíce blíží, tj. ve dvou nebo ve třech oblastech pomoci spadal do daného typu. Výsledná souhrnná typologie tak opět rozlišuje tři základní skupiny sólo rodičů a jednu vedlejší. **Soběstační sólo rodiče** tvoří dvě pětiny zkoumaného souboru (39 %), **saturovaní sólo rodiče** cca čtvrtinu (27 %) a **riziková skupina** sólo rodičů pětinu (19 %). Do vedlejší skupiny sólo rodičů spadají ostatní nezařaditelní do předchozích kategorií (16 %). Jedná se o sólo rodiče, u kterých nelze jednoznačně určit převažující typ výpomoci a míru jejího naplnění. Tuto skupinu v další analýze budeme zohledňovat, ze zkoumaného souboru ji nevyřadíme, ale nebudeme ji, vzhledem k její nesourodosti, interpretovat.

Typologie sólo rodičů – sociodemografické a ekonomické charakteristiky

Vytvořené tři typy sólo rodičů se primárně liší z hlediska míry dostupnosti a závislosti na mezigenerační pomoci. Soběstační sólo rodiče se velmi pravděpodobně bez této pomoci zcela obejdou, a to i v tak komplikované a sociálně a ekonomicky nepředvídatelné situaci, jakou představuje období pandemie. Oproti tomu saturovaní sólo rodiče se bez pomoci svých rodičů neobejdou, ale tato pomoc je jim poskytována. Dokud tedy disponují rodičovskou pomocí, může se jednat o ekonomickou pomoc nebo pomoc s péčí o děti, jsou poměrně zabezpečeni. Nicméně o křehkosti jejich situace svědčí i to, že v mnoha směrech se blíží rizikové skupině. Skupina označená jako riziková by pomoc rodičů či blízkých potřebovala, ale

¹¹ Jiným důvodem může být i negativní ekonomický dopad pandemie na samotné rodiče respondentů, kteří dále nemohli poskytovat finanční pomoc svým dětem (sami přišli o práci apod.). Podle výsledku výzkumu Život během pandemie si pohoršily i domácnosti důchodců, a to proto, že část důchodců pracuje na částečné úvazky a cca 40 tisíc z nich také na tzv. dohody, které byly během pandemie omezené (<https://zivotbehempandemie.cz/dopad>).

nedostávala ji, nebo ji dostávala jen v určitém období. Cílem následující analýzy¹² je nejprve popis a srovnání jednotlivých skupin podle toho, jak se od sebe liší a v čem jsou si naopak podobné (Tabulka 2). Druhým krokem analýzy bude využití logistické regrese k identifikaci faktorů ovlivňujících příslušnost sólo rodičů k daným skupinám.

Sociodemografické složení

Muži i ženy byli ve třech sledovaných skupinách sólo rodičů téměř shodně zastoupeni, matky samoživitelky tvořily zhruba čtyři pětiny. Rovněž ve struktuře dosaženého vzdělání nebyl mezi jednotlivými skupinami významný rozdíl. Sólo rodiče ze soběstačné skupiny byli však častěji starší 40 let, s čímž byl provázaný i věk nejmladšího dítěte, které bývá starší 12 let a navštěvuje 2. stupeň ZŠ nebo víceleté gymnázium. Zároveň i střídavá péče byla v této skupině relativně častější než v ostatních skupinách. Soběstační sólo rodiče nejčastěji žili ve dvoučlenné domácnosti, kde byl jeden výdělečně činný dospělý a jedno dítě. Od rozchodu s druhým rodičem dítěte je dělila již delší doba, významně častěji se jednalo o více než sedm let. Naopak saturovaní sólo rodiče se rekrutovali z řad mladších rodičů, čemuž odpovídala i častější přítomnost nejmladšího dítěte v předškolním věku (do šesti let). Významný podíl těchto saturovaných sólo rodičů žil ve společné domácnosti s vlastním rodičem nebo rodiči. Rozchod s partnerem/partnerkou, tj. druhým rodičem dítěte, zpravidla proběhl poměrně nedávno, před méně než třemi lety. Riziková skupina sólo rodičů byla z hlediska rozložení věku respondentů podobná soběstačným rodičům. Ale nejmladší dítě obvykle spadalo do kategorie 7 až 11 let, tj. docházelo na první stupeň ZŠ. Zpravidla žili v domácnosti jen se svým dítětem nebo dětmi. Z hlediska doby uplynulé od rozchodu s druhým rodičem nejmladšího dítěte se skupina významně nelišila od průměru. Tato skupina se však od ostatních významně odlišovala v hodnocení vztahu mezi respondentem a druhým rodičem dítěte, který byl výrazně častěji označován jako komplikovaný nebo špatný, a to ještě v době před pandemií.

Ekonomická situace

Ekonomická situace saturovaných sólo rodičů se z hlediska subjektivního hodnocení jevila jako výrazně horší než situace soběstačných a rizikových sólo rodičů. Většina jich s financemi vycházela s obtížemi již před pandemií (70 %), ale v době zpomalující pandemie (v květnu až červenci 2021) finanční situaci své domácnosti vnímali ještě hůře (77 %). Polovina z těch, kdo před pandemií vycházeli s příjmy snadno, se v době zpomalující pandemie přesunula do kategorie s obtížemi. Podobné zhoršení, co se týče hospodaření s příjmy domácnosti, zaznamenali i sólo rodiče z rizikové skupiny (před pandemií s obtížemi vycházelo 6 z 10 rodičů a v květnu až červenci 2021 již 7 z 10 rodičů). Nejlépe se dařilo soběstačným sólo rodičům, neboť před pandemií vycházela se svými příjmy s obtížemi „jen“ necelá polovina a zhoršení tato skupina v podstatě nezaznamenala (nárůst o 2 p. b.).

¹² K identifikaci rozdílů jsme použili kontingenční tabulky a chí kvadrát test. Testování probíhalo na hladině významnosti $\alpha = 0,05$.

Co se týče stability vykonávané ekonomické aktivity, která do značné míry souvisí se schopností domácnosti vycházet s příjmy, byl nejvyšší podíl zaměstnaných na smlouvu na dobu neurčitou v době výzkumu (květen až červenec 2021) opět mezi soběstačnými sólo rodiči (55 % vs. 44 % a 45 %). Ve skupině saturovaných sólo rodičů a v rizikové skupině byla naopak významně častěji zastoupena výdělečná činnost označovaná jako prekérní práce. Smlouvu na dobu určitou či práci na dohodu, nejen písemnou, ale i ústní, měla zhruba čtvrtina z nich, oproti desetině sólo rodičů mezi soběstačnými. Celkově necelá pětina sólo rodičů s dětmi do 15 let nevykonávala žádnou ekonomickou činnost (viz tab. 2). Ekonomická aktivita z hlediska typu smlouvy se výrazně nelišila v porovnání s obdobím před pandemií. Dodejme, že některé analýzy materiálních podmínek sólo rodičů také poukazují na to, že mnozí z nich volí práci v druhém zaměstnání, aby finančně pokryli všechna důležitá vydání na děti a domácnost. Často se jedná o nestandardní pracovní smlouvy, a především sólo matky se tak v řadě případů potýkají s důsledky výkonu prekérních zaměstnání (Hašková et al. 2015).

Vyšší míra nejistoty ve výdělečné činnosti a obtíže s vycházením s příjmy se projevily mimo jiné v subjektivně pocívaných problémech s hrazením výdajů na bydlení (týká se období ještě před odstartováním energetické krize na podzim roku 2021). Tyto potíže zaznamenaly v době zpomalující pandemie zhruba tři pětiny rodičů z rizikové skupiny, ale i ze skupiny saturovaných sólo rodičů (viz tab. 2). Navíc v době pandemie v obou těchto skupinách stouplo procento sólo rodičů, kteří měli potíže zaplatit běžné měsíční náklady na bydlení (poplatky za nájem, energie apod.), z 25 % na 37 % u saturovaných a z 21 % na 33 % u rizikové skupiny. Lze se nicméně domnívat, že právě riziková skupina čelila větším problémům spojeným s hrazením nákladů na bydlení nebo vypovězením smlouvy. Polovina z nich totiž bydlela v nájemním bydlení. Mezi saturovanými rodiči bydlely v nájmu necelé dvě pětiny, v této skupině byl naopak výrazně vyšší podíl těch, kteří bydleli v bytě vlastněném jejich rodiči nebo jinými příbuznými, a lze tedy předpokládat nižší riziko výpovědi. Ve skupině soběstačných byla situace mnohem optimističtější, neboť s obtížemi hradila náklady na bydlení na přelomu jara a léta 2021 „jen“ třetina z nich, s kritickou situací spojenou s placením běžných nákladů na bydlení se někdy před pandemií setkala 11 %, v době pandemie pak 14 %.

Pokud měli sólo rodiče hodnotit změnu finanční situace mezi obdobími před pandemií a v době pandemie, zhoršení zaznamenali jak sólo rodiče z rizikové skupiny (44 %), tak ti ze skupiny saturovaných (47 %), ale i mezi soběstačnými zhoršení zmínila zhruba čtvrtina rodičů. Jednou z krajních možností, jak omezit výdaje na domácnost, bylo šetření na jídle. Tento krok udělala v době první vlny pandemie zhruba polovina sólo rodičů z rizikové skupiny i ze skupiny saturovaných (54 % a 48 %), ale „jen“ 30 % soběstačných rodičů. Jiným způsobem, jak řešit svízelnou situaci nebo jak získat potřebnou finanční částku, byla půjčka. Podíl sólo rodičů, kteří od března 2020 do června 2021 měli půjčku, úvěr nebo hypotéku ať už od rodičů, banky či jiných institucí, se dle jednotlivých skupin signifikantně nelišil, i když nejvyšší byl v rizikové skupině (40 %). Významně častěji si však během pandemie půjčovali saturovaní sólo rodiče (pětina jejich půjček byla z tohoto období). Odlišnost mezi skupinami ale spočívá především ve schopnosti splácení, protože zhruba tři čtvrtiny z rizikové skupiny a ze skupiny saturovaných sólo rodičů půjčky splácely s obtížemi, oproti tomu mezi soběstačnými to byly dvě pětiny sólo rodičů. Rovněž markantní byl rozdíl ve schopnosti měsíčně

ušetřit nějaký obnos, a to jak mezi skupinami, tak i mezi obdobími. Téměř polovina rodičů ze skupiny saturovaných a zhruba dvě pětiny sólo rodičů z rizikové skupiny před pandemií neušetřily nic, v době výzkumu (v květnu až červenci 2021) však nebyly schopny šetřit již tři pětiny rodičů ze skupiny saturovaných a polovina sólo rodičů z rizikové skupiny. Společně s tím se snížil i podíl těch, kteří mohli šetřit pravidelně, a to z 13 % na 8 % mezi saturovanými a z 16 % na 11 % v rizikové skupině. Mezi soběstačnými sólo rodiči byla před pandemií a v době jejího zpomalení (květen až červenec 2021) zhruba třetina těch, kteří měsíčně nic neušetřili, naopak pravidelně se dařilo odkládat určitou finanční částku asi čtvrtině, ostatní zvládli ušetřit alespoň občas (viz tab. 2).

Tabulka 2: Typologie sólo rodičů – vybrané charakteristiky

	Soběstační (sloupcová %)	Saturovaní (sloupcová %)	Riziková skupina (sloupcová %)	Celkem (sloupcová %)
Pohlaví				
Muž	16,3	16,5	15,0	15,0
Žena	83,7	83,5	85,0	85,0
Vzdělání				
Základní	27,8	36,5	29,4	31,7
S maturitou	47,1	44,3	44,4	45,3
Vysokoškolské	25,1	19,1	26,3	23,0
Věk nejmladšího dítěte				
do 6 let	24,8	51,3	37,5	36,5
7 až 11 let	28,7	34,8	43,8	34,2
12 až 15 let	46,5	13,9	18,8	29,4
Typ domácnosti (čistá/smíšená)				
Sám s jedním dítětem (čistá)	46,8	35,7	37,5	40,6
Sám s dvěma a více dětmi (čistá)	28,0	20,4	36,3	27,9
S někým dalším v domácnosti (smíšená)	25,2	43,9	26,3	31,5
Doba uplynulá od rozchodu				
2 až 3 roky	31,8	53,0	43,8	42,0
4 až 6 let	31,5	29,1	32,5	30,1
7 až 10 let	20,6	12,2	15,6	17,6
11 a více let	16,1	5,7	8,1	10,3
Vztah s otcem/matkou Vašeho nejmladšího dítěte před pandemií				
Dobrý	34,1	33,0	24,4	31,0
Ani dobrý, ani špatný	27,2	27,8	26,9	27,5
Komplikovaný, špatný	22,4	29,5	36,9	29,2
Netýká se (vůbec nejsme v kontaktu; otec/matka zemřel/a)	16,3	9,7	11,9	12,3

	Soběstační (sloupcová %)	Saturovaní (sloupcová %)	Riziková skupina (sloupcová %)	Celkem (sloupcová %)
Vycházení s příjmy současnost				
S obtížemi	47,4	77,0	69,4	63,7
Snadno	52,6	23,0	30,6	36,3
Typ pracovní činnosti současnost				
Pouze smlouva na dobu neurčitou	55,0	44,1	44,9	47,8
Pouze smlouva na dobu určitou/dpp/ dpč/ ústní	10,7	23,3	24,7	18,2
Živnostenský list + různé další kombinace	17,1	15,4	17,1	16,9
Nepracuje	17,1	17,2	13,3	17,1
Jak zvládá Vaše domácnost v současnosti hradit výdaje na bydlení (tj. nájem, služby, příp. hypotéku)?				
S obtížemi	32,9	64,3	60,0	51,0
Snadno	67,1	35,7	40,0	49,0
Došlo v průběhu pandemie covid-19 ke zlepšení či zhoršení finanční situace Vaší domácnosti?				
Zlepšení	8,2	7,0	10,6	7,6
Beze změny	62,4	45,6	45,6	51,6
Zhoršení	29,4	47,4	43,8	40,7
Nastala u Vás v období první vlny pandemie od března do května 2020 následující situace? – šetření na jídle				
Ano	29,6	48,3	53,8	42,6
Ne	70,4	51,7	46,3	57,4
Dařilo se Vám před pandemií, tj. v lednu až únoru 2020 měsíčně něco ušetřit?				
Ano, bez problémů jsem ušetřil/a nějakou částku pravidelně každý měsíc	24,8	12,6	15,6	17,7
Ano, občas jsem něco ušetřil/a, ale nebylo to pravidlem	41,5	39,6	40,0	41,0
Ne, neušetřil/a jsem nic	33,6	47,8	44,4	41,3
Daří se Vám v současnosti měsíčně něco ušetřit?				
Ano, bez problémů ušetřím nějakou částku pravidelně každý měsíc	21,6	8,3	10,6	13,4
Ano, občas něco ušetřím, ale není to pravidlem	42,7	32,8	38,8	38,9
Ne, neušetřím nic	35,7	59,0	50,6	47,6

Pozn.: Hodnoty vyznačené tučně jsou signifikantně vyšší na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ (adjustovaná rezidua). Statistická analýza (chí kvadrát a adjustovaná rezidua) zahrnuje rovněž tzv. vedlejší skupinu sólo rodičů, u kterých nelze jednoznačně určit převažující typ výpomoci a míru jejího naplnění, proto ji v tabulce neuvádíme. Nicméně celková procenta jsou počítána včetně této kategorie.

Zdroj: šetření Sólo rodiče v době pandemie covid-19

Jistá možnost, jak kompenzovat horší finanční situaci rodičů s dětmi, spočívala ve využití státní podpory ve formě speciálních dávek aktivovaných při restriktivních opatřeních, především se jednalo o ošetřovné. Tuto dávku někdy během pandemie využili 3 z 10 sólo rodičů ze skupiny saturovaných i z rizikové skupiny, zatímco ve skupině soběstačných dávku někdy pobírali 2 z 10 sólo rodičů, což souvisí s vyšším věkem jejich nejmladšího dítěte. Častěji o ošetřovné žádali právě sólo rodiče, kteří již před pandemií obtížněji vycházeli s příjmem domácnosti. Jednu nebo více sociálních dávek, kromě zmíněného ošetřovného, pobírali v době výzkumu (květen až červenec 2021) nejčastěji rodiče ze skupiny saturovaných rodičů (tři pětiny z nich), jednalo se hlavně o přídavek na dítě nebo rodičovský příspěvek.

Výsledky regrese

Pro identifikaci proměnných, které ovlivňovaly šanci sólo rodičů, že se během pandemie zařadí do skupiny těch, kteří mezigenerační pomoc nepotřebovali (soběstační), nebo těch, kteří ji potřebovali (saturovaní a riziková skupina), byla provedena binární logistická regrese.¹³ Binární závislou proměnnou představuje příslušnost sólo rodiče ke skupině, která v pandemii potřebovala neformální pomoc blízkých. Jako nezávisle proměnné vstupovaly do analýzy tyto proměnné: pohlaví sólo rodiče, jeho vzdělání (základní a vyučen/a, středoškolské s maturitou, vyšší), počet dětí (jedno vs. dvě a více), věk nejmladšího dítěte (0–6 let, 7–11 let, 12–15 let), čistá/smíšená rodina (žije sám s dítětem/děťmi vs. žije ještě s dalšími osobami), typ bydlení (vlastní/družstevní, byt/dům rodičů, nájemní bydlení), smluvní typ pracovní činnosti (výhradně smlouva na dobu neurčitou/živnost, jen smlouva na dobu určitou/dohody, i ústní, nějaká kombinace předchozích, nepracuje), úspory (spoří měsíčně pravidelně, spoří občas, neušetří nic), vycházení s příjmy domácnosti (s obtížemi vs. snadno), obavy z citelného snížení příjmů (pravděpodobné, nepravděpodobné, ani pravděpodobné, ani nepravděpodobné).

Výsledný model ukazuje, že nejvýznamnějším faktorem, který zvyšoval šanci na zařazení do skupiny rodičů potřebujících mezigenerační pomoc, byl věk nejmladšího dítěte (sólo rodiče s nejmladším dítětem ve věku 0–6 let, resp. 7–11 let měli zhruba 5x, resp. 4x vyšší šanci dostat se do skupiny potřebných rodičů než sólo rodiče s nejmladším dítětem ve věku 12–15 let). Svůj vliv měl i smluvní typ pracovní činnosti. U sólo rodičů, kteří vykonávali prekérní práci, byla 2x vyšší šance, že budou potřebovat pomoc svých rodičů, než u těch, kteří měli smlouvu na dobu neurčitou. Šance na přechod do skupiny potřebných se zvyšovaly také v případě, kdy měli sólo rodiče obtíže vyjít s měsíčním příjmem domácnosti (2x oproti těm, kteří vycházeli snadno) a v blízké budoucnosti se obávali citelného snížení příjmů (2x oproti těm, kteří obavy neměli). Sólo rodiče žijící v nájmu měli 1,6x vyšší šanci než ti, kteří bydleli ve vlastním, že budou potřebovat pomoc svého blízkého okolí. S tím souvisí vyšší zatížení výdaji na bydlení v potřebných rodinách a větší těžkosti spojené s jejich úhradou (viz výše). Rovněž sólo rodiče, kteří žili ve smíšené domácnosti, měli 1,6x vyšší šanci, že budou seriózně potřebovat pomoc svých rodičů. Podskupina zaopatřených sólo rodičů přitom tuto pomoc již využívala.

¹³ Vedlejší skupina sólo rodičů nebyla do analýzy zahrnuta.

Tabulka 3: Faktory ovlivňující míru potřebnosti neformální pomoci – výsledky binární logistické regrese

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Pohlaví (Žena ref.)	0,382	0,243	2,468	1	0,116	1,465
Vzdělání: Vysokoškolské a vyšší odborné (ref.)			0,344	2	0,842	
ZŠ/vyučen	-0,042	0,255	0,027	1	0,870	0,959
Maturita	-0,120	0,220	0,300	1	0,584	0,887
Počet dětí (Jedno dítě ref.)	-0,038	0,180	0,044	1	0,833	0,963
Věk nejmladšího dítěte: 12 až 15 let (ref.)			57,008	2	0,000	
0 až 6 let	1,674	0,237	49,697	1	0,000	5,332
7 až 11 let	1,328	0,219	36,837	1	0,000	3,774
Současné bydlení: Vlastní/družstevní (ref.)			4,845	2	0,089	
V bytě/domě, který vlastní rodiče	0,305	0,26	1,381	1	0,240	1,357
Nájemní bydlení	0,451	0,207	4,724	1	0,030	1,570
Typ domácnosti (Čistá domácnost ref.)	0,446	0,198	5,053	1	0,025	1,562
Typ pracovní činnosti: Pouze smlouva na neurčito/živnost (ref.)			25,096	3	0,000	
Pouze smlouva na dobu určitou nebo dohoda, i ústní	0,720	0,270	7,097	1	0,008	2,054
Kombinace více možností	0,181	0,285	0,404	1	0,525	1,199
Nepracuje	-0,895	0,270	10,949	1	0,001	0,409
Pravidelné úspory: Bez problémů ušetří nějakou částku pravidelně každý měsíc (ref.)			3,204	2	0,202	
Občas něco ušetřím, ale není to pravidlem	-0,073	0,284	0,065	1	0,798	0,93
Neušetřím nic	0,305	0,320	0,909	1	0,340	1,357
Vycházení s příjmy domácnosti (Snadno ref.)	0,710	0,215	10,932	1	0,001	2,034
Pravděpodobnost snížení příjmu v příštích 3 měsících: Není to pravděpodobné (ref.)			7,353	2	0,025	
Je to pravděpodobné	0,846	0,312	7,344	1	0,007	2,33
Ani pravděpodobné/ani nepravděpodobné	0,162	0,207	0,616	1	0,432	1,176
Konstanta	-1,873	0,32	34,352	1	0,000	0,154

Pozn.: binární závislá proměnná, zda se sólo rodiče zařadí do skupiny rodičů, kteří neformální pomoc potřebují (saturovaní a rizikovní), metoda enter, Nagelkerke R^2 0,287, Cox & Snell R^2 0,214, Hosmer a Lemeshow test 0,994, N=693
Zdroj: šetření Sólo rodiče v době pandemie covid-19

Závěr

Pandemie a s ní související opatření vnesly do života jedinců a rodin mnoho změn. Tento článek byl věnován specifické situaci sólo rodičů, kteří se nejen v bezkrizovém období, natož pak v době pandemie potýkali s většími těžkostmi v oblasti sladění svých pracovních a rodinných závazků a s horší příjmovou a materiální situací. Hypotéza o rozšíření rizikové skupiny rodin samoživitelů se potvrdila pro ty rodiče, kterým se nedostávalo požadované pomoci s péčí o malé děti, s přípravou dětí do školy či s péčí o děti v jejich volném čase. V době pandemie se tato skupina téměř zdvojnásobila (zhruba na pětinu). Zatímco před pandemií byla potřeba této výpomoci uspokojena ze tří čtvrtin, v době pandemie došlo ke snížení čerpání požadované výpomoci na tři pětiny.¹⁴ Neformální prarodičovská výpomoc nedokázala zcela nahradit dosud bezprecedentní výpadek institucionálních služeb péče o děti a uspokojit zvýšenou poptávku sólo rodičů po pomoci s péčí o děti. Roli přitom hrály také obavy z nákazy a opatření omezující volný pohyb osob. Hypotéza o rozšíření rizikové skupiny rodin samoživitelů se v případě finanční/materiální výpomoci jednoznačně neprokázala. Navýšení skupiny rizikových sólo rodičů nebylo tak výrazné, přestože pandemie přispěla ke zdatelnému zhoršení jejich ekonomických podmínek. Před pandemií byla potřeba ekonomické výpomoci uspokojena téměř ze dvou třetin, v době pandemie byla naplněna z více než poloviny. Pozitivní roli zřejmě sehrála poskytovaná finanční podpora ze strany státu či dalších (neziskových) organizací. Lze se rovněž domnívat, že na rozdíl od výpomoci s péčí o vnoučata, která vyžaduje osobní setkávání, a tedy s tím související riziko onemocnění nebo nutnost porušení nařízené restriktce, mohli prarodiče svým dětem materiální pomoc snáze poskytovat na dálku, tj. i v době pandemie.

Dopad pandemie na míru potřebnosti neformální pomoci se mezi sólo rodiči lišil v závislosti na jejich rozdílných sociodemografických a ekonomických charakteristikách. Mezi rizikové faktory zvyšující šanci dostat se do skupiny sólo rodičů, kteří pomoc prarodičů explicitně potřebovali, patřil především nízký věk nejmladšího dítěte (do 11 let), vykonávání překérní práce a s tím související obtíže při vycházení s měsíčním příjmem domácnosti i obavy z budoucího propadu příjmů. Rizikové se rovněž jeví bydlení v nájemním bytě.

Jako každá analýza má i ta naše určité limity. Na jedné straně je vytvořená typologie limitována možnostmi datového souboru. Mimo jiné nevíme, nakolik se rodiče, kteří pomoc nedostávali, zvládali v době pandemie uspokojivě věnovat své práci či svým volnočasovým činnostem a zájmům. Na straně druhé je limitována také tím, že nesleduje další oblasti neformální výpomoci (jako je například důležitost emocionální podpory), a zahrnutí některých oblastí může být diskutabilní (například význam výpomoci pro volný čas sólo rodiče v době pandemie).

V době slábnoucí pandemie, kdy probíhalo dotazníkové šetření, hleděla většina sólo rodičů do budoucna poměrně optimisticky. Ztráty placené práce nebo svého bydlení se obávala desetina saturovaných rodičů, v ostatních skupinách byl tento podíl nižší. Necelá pětina rodičů z rizikové skupiny však mínila, že jejich příjmy citelně klesnou, a tři desetiny saturovaných i rizikových sólo rodičů se obávaly (dalšího) zadlužení své domácnosti. Současná situace

¹⁴ Jedná se o vyjádření poměru stabilně saturovaných sólo rodičů z celkového součtu stabilně saturovaných a rizikové skupiny sólo rodičů.

(tj. na podzim 2021 v době psaní tohoto článku – pozn. autora), kdy se Česká republika ocitá na prahu další vlny pandemie, doprovázená navíc rostoucí inflací a energetickou krizí, však může tyto obavy nově vyvolat nebo ještě více prohloubit. Přestože větší část samoživitelů je zatím schopná postarat se sama o sebe, lze vzhledem k ekonomickému a pandemickému vývoji očekávat větší společenskou potřebu mezigenerační výpomoci v rodinách obecně a u samoživitelů zvláště. Otázkou je, nakolik a na jak dlouho může tato mezigenerační pomoc substituovat pomoc státu při péči o děti nebo kompenzovat ztrátu/výpadek zaměstnání či příjmu tak, aby nedocházelo k propadu do rizikové skupiny, protože návrat zpět k soběstačnosti je vždy těžší.

Literatura

- BERGMANN, Michael a Melanie WAGNER. 2021. „The Impact of COVID-19 on Informal Caregiving and Care Receiving Across Europe During the First Phase of the Pandemic.“ *Frontiers in Public Health* June 2021(9): 1–17. Cit. 11. října 2021 (<https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.673874>).
- BERNARDI, Laura, Dimitri MORTELMANS a Ornella LARENZA. 2018. „Changing Lone Parents, Changing Life Courses.“ Pp. 1–28 in Laura BERNARDI a Dimitri MORTELMANS (eds). *Lone Parenthood in the Life Course*. Life Course Research and Social Policies 8. Springer International Publishing. DOI: 10.1007/978-3-319-63295-7_8
- BRADY, Michelle. 2018. „The Role of Informal Childcare in Mothers’ Experiences of Care and Employment: A Qualitative Lifecourse Analysis.“ Pp. 237–255 in Laura BERNARDI a Dimitri MORTELMANS (eds). *Lone Parenthood in the Life Course*. Life Course Research and Social Policies 8. Springer International Publishing. DOI: 10.1007/978-3-319-63295-7_11
- COOK, Kay E. 2012. „Social Support in Single Parents’ Transition from Welfare to Work: Analysis of Qualitative Findings.“ *International Journal of Social Welfare* 21(4): 338–350. Cit. 7. října 2021 (<https://doi.org/10.1111/j.1468-2397.2011.00844.x>).
- CVVM. 2021. „COVID 19, finanční situace domácností a distanční výuka. Naše společnost – speciál – duben 2021.“ *Tisková zpráva*, 6. května. Cit. 13. října 2021 (<https://cvvm.soc.cas.cz/tiskove-zpravy/ostatni/ostatni-ruzne/5377-covid-19-financi-situace-domacnosti-a-distanzni-vyuka-nase-spolecnost-special-duben-2021>).
- ČBA. 2020. „Finanční dopady koronaviru na české domácnosti.“ *Tisková konference*, 13. srpna. Cit. 14. října 2021 (<https://cbaonline.cz/upload/1170-financi-dopady-koronaviru-na-ceske-domacnosti-cba.pptx>).
- ČSÚ. 2020. *Zaostřeno na ženy a muže – 2020*. Cit. 5. října 2021 (<https://www.czso.cz/csu/czso/zaostreno-na-zeny-a-muze-2020>).
- DUDOVÁ, Radka. 2020a. *Analýza postavení sólo matek na pracovním trhu podle šetření EU-SILC 2018*. Cit. 5. října 2021 (https://aperio.cz/wp-content/uploads/2020/11/Analýza_solo_matky_na_pracovnim_trhu_201124.pdf).
- DUDOVÁ, Radka. 2020b. *Dopady opatření proti pandemii COVID-19 přijatých na jaře 2020 na sólo matky*. Cit. 18. října 2021 (https://aperio.cz/wp-content/uploads/2020/11/Analýza_dopady_opatreni%CC%81_201124.pdf).
- EUROFOUND. 2020. *Living, Working and COVID-19. COVID-19 Series*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Cit. 13. října 2021 (https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef20059en.pdf).
- GLASER, Karen, Debbie PRICE, Eloi RIBE, Giorgio di GESSA a Anthea TINKER. 2013. *Grandparenting in Europe: Family Policy and Grandparents’ Role in Providing Childcare (summary)*.

- Cit. 13. října 2021 (https://www.researchgate.net/publication/259216724_Grandparenting_in_Europe_family_policy_and_grandparents%27_role_in_providing_childcare_summary).
- HAŠKOVÁ, Hana, Alena KRÍŽKOVÁ a Radka DUDOVÁ. 2015. *Ekonomické náklady mateřství*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Cit. 27. října 2021 (https://aa.ecn.cz/img_upload/8b47a03b-f445e4c3031ce326c68558ae/sekundarni-analyza-zprava-final_format.pdf).
- HILTON, Jeanne M. a Karen KOPERA-FRYE. 2007. „Differences in Resources Provided by Grandparents in Single and Married Parent Families.“ *Journal of Divorce and Remarriage* 47(1–2): 33–54. Cit. 6. října 2021 (https://doi.org/10.1300/J087v47n01_03).
- HÖHNE, Sylva a Jana PALONCYOVÁ. 2019. *Péče o děti po rozvodu či rozchodu*. Praha: VÚPSV, v. v. i.
- HÖHNE, Sylva a Jana PALONCYOVÁ. 2021. „Péče a výživa dětí po rozchodu rodičů podle výsledků opatrovnických řízení.“ *Demografie* 63(1): 3–21.
- HÜBGEN, Sabine. 2018. „„Only a Husband Away from Poverty? Lone Mothers’ Poverty Risks in a European Comparison.“ Pp. 167–189 in Laura BERNARDI a Dimitri MORTELMANS (eds). *Lone Parenthood in the Life Course*. Life Course Research and Social Policies 8. Springer International Publishing. DOI: 10.1007/978-3-319-63295-7_8.
- JAPPENS, Maaike a Jan VAN BAVEL. 2012. „Regional Family Norms and Child Care by Grandparents in Europe.“ *Demographic Research* 27(4): 85–114.
- KRÖGER, Teppo a Minna ZECHNER. 2001. *WP2 Care Arrangements in Single Parent Families. National Report: Finland*. Cit. 8. října 2021 (https://www.researchgate.net/publication/238085014_WP2_Care_arrangements_in_single_parent_families_National_report_Finland).
- KUCHAROVÁ, Věra, Jana BARVÍKOVÁ, Sylva HÖHNE, Olga NEŠPOROVÁ, Jana PALONCYOVÁ a Lucie VIDOVIČOVÁ. 2020. *Zpráva o rodině 2020*. Praha: VÚPSV, v. v. i. Cit. 6. října 2021 (http://praha.vupsv.cz/fulltext/vz_477.pdf).
- LABUSOVÁ, Eva. 2022. *Mohou syndromem vyhoření trpět i rodiče?* Cit. 20. dubna 2022 (<http://www.evalabusova.cz/clanky/vyhoreni.php>).
- MENZEL, Andreas a Martina MIOTTO. 2020. *Rozdílné ekonomické dopady krize covid-19 na muže a ženy v Česku*. IDEA anti COVID-19. Cit. 12. října 2021 (https://idea.cerge-ei.cz/images/COVID/IDEA_Gender_dopady_covid-19_cerven_21.pdf).
- MOILANEN, Sanna, Kaisa AUNOLA, Vanessa MAY, Eija SEVÓN a Marja-Leena LAAKSO. 2016. „Mothers’ Non-standard Working and Childcare-related Challenges: A Comparison between Lone and Coupled Mothers.“ *International Journal of Sociology and Social Policy*, 36(1/2): 36–52.
- MPO. 2020. *Ošetřovné pro OSVČ za období od března do července 2020*. Cit. 20. dubna 2022 (<https://www.mpo.cz/cz/rozcestnik/ministerstvo/aplikace-zakona-c-106-1999-sb/informace-zverejnovane-podle-paragrafu-5-odstavec-3-zakona/osetrovne-pro-osvc-za-obdobi-od-brezna-do-cervence-2020--257944/>).
- MPSV. 2020. ČSSZ vydala aktualizované údaje počtů neschopenek, karantén a dávek nemocenského pojištění k 31. prosinci. Cit. 20. dubna 2022 (https://www.mpsv.cz/documents/20142/1580387/Statistika_eN_karanteny_davky_31_12_2020.pdf).
- MZ ČR. 2021. *Denní přehled počtu osob s nově prokázaným onemocněním COVID-19 dle hlášení krajových hygienických stanic a laboratoří*. Cit. 11. října 2021 (https://onemocneni-aktualne.mzcr.cz/covid-19?utm_source=general&utm_medium=widget&utm_campaign=covid-19).
- NIEUWENHUIS, Rense a Laurie C. MALDONADO. 2018. „The Triple Bind of Single-parent Families: Resources, Employment and Policies.“ Pp. 1–28 in Rense NIEUWENHUIS a Laurie C. MALDONADO (eds). *The Triple Bind of Single-parent Families*. Bristol: Policy Press. DOI: 10.2307/j.ctt2204rvq.7
- NIEUWENHUIS, Rense. 2020. *The Situation of Single Parents in the EU*. Cit. 15. září 2021 ([https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/659870/IPOL_STU\(2020\)659870_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/659870/IPOL_STU(2020)659870_EN.pdf)).

- OECD Family Database. 2020. *Maternal Employment by Partnership Status*. Cit. 4. října 2021 (<https://www.oecd.org/els/family/database.htm>).
- PALONCYOVÁ, Jana, Jana BARVÍKOVÁ, Sylva HÖHNE a Věra KUCHAROVÁ. 2019. *Neúplné rodiny*. Praha: VÚPSV, v. v. i.
- PAQ RESEARCH. 2021a. Život během pandemie. *Destabilizace práce*. Cit. 12. října 2021 (<https://zivot-behempandemie.cz/destabilizace-prace>).
- PAQ RESEARCH. 2021b. Život během pandemie. *Home-office*. Cit. 12. října 2021 (<https://zivot-behempandemie.cz/home-office>).
- PAQ RESEARCH. 2021c. Život během pandemie. *Obavy ze ztráty práce*. Cit. 12. října 2021 (<https://zivot-behempandemie.cz/obavy-prace>).
- PAQ RESEARCH. 2021d. Život během pandemie. *Obavy z epidemie*. Cit. 13. října 2021 (<https://zivot-behempandemie.cz/obavy-epidemie>).
- PAQ RESEARCH. 2021e. Život během pandemie. *Strategie domácností*. Cit. 13. října 2021 (<https://zivot-behempandemie.cz/strategie>).
- PROKOP, Daniel a Lucie MARKOVÁ. 2021. *Distanční vzdělávání na jaře a podzim 2020: Pohled rodičů*. Cit. 13. října 2021 (<https://www.paqresearch.cz/post/distanzni-vzdelavani-v-roce-2020-pohledem-rodicu>).
- PROKOP, Daniel, Lucie HRUBÁ a Michal KUNC. 2020. *Ekonomické problémy domácností a distanční vzdělávání*. Cit. 14. října 2021 (<https://www.paqresearch.cz/post/zivot-behem-pandemie-ekonomicke-dopady-a-distanzni-vzdelavani>).
- RIETH, Michele a Vera HAGEMANN. „The Impact of Telework and Closure of Educational and Child-care Facilities on Working People During COVID-19.“ *Zeitschrift für Arbeits- und Organisationspsychologie* 65(4): 202–214. DOI: 10.1026/0932-4089/a000370
- SOURALOVÁ, Adéla. 2019. „Mother–grandmother Contracts: Local Care Loops and the Intergenerational Transfer of Childcare in the Czech Republic.“ *Journal of European Social Policy* 29(5): 666–680.
- STEM. 2021. *Situace samoživitelů a samoživitelek v době koronavirové krize*. Cit. 18. října 2021 (https://www.stem.cz/wp-content/uploads/2021/03/STEM_Samozivitele_fin-3.pdf).

Autorky

Ing. Sylva Höhne působí v pracovní skupině rodinné politiky ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i., v Praze. Odborně se zaměřuje zejména na sociálně-ekonomické podmínky domácností, finanční podporu rodin s dětmi a harmonizaci rodinného a pracovního života. Je autorkou a spoluautorkou řady odborných textů, z poslední doby např. *Česká rodina na počátku 21. století. Životní podmínky, vztahy a potřeby* (SLON a VÚPSV, v. v. i., 2019) nebo *Zpráva o rodině 2020* (VÚPSV, v. v. i., 2020).

Kontakt: sylva.hohne@vupsv.cz

Mgr. et Mgr. Lucie Žáčková se v rámci pracovní skupiny rodinné politiky Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, v. v. i., v Praze zabývala rodičovstvím a jeho spojitostmi se sladováním pracovního a osobního života. Mimo jiné je spoluautorkou publikace *Bezdětní a postoje k rodičovství* (VÚPSV, v. v. i., 2021). Vystudovala sociologii a demografii a nyní studuje v doktorandském programu Sociální práce na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy.

Kontakt: walajda@gmail.com